

ПРЕДРАГ ПИПЕР
(Београд)

ГРАМАТИКА ГРАНИЦЕ*

„... да досегне до оне тајанствене границе где људска мисао постаје извориште живе речи“ (М. Ивић, Лингвистика у овим садашњим, седамдесетим // *Лейхойис Майице српске*, 1975, CLI, књ. 416, св. 6, стр. 828).

Полазећи од истраживања Милке Ивић о систему месних падежа, као и од теорије семантичких локализација и сродних истраживања, аутор у овом раду износи тезу да је више граматичких категорија у српском језику (са импликацијама које важе и за друге словенске језике) повезано семантичким критеријумом границе, помоћу кога се у научној литератури објашњава садржај појединих таквих категорија и начин њиховог функционисања. То се доказује на примеру категорија спацијалности, темпоралности, аспектуалности, акционалности, суперлативности, ексцесивности и на неким другим примерима. Износи се теза да је више граматичких категорија повезано у засебан (хипер)категоријални комплекс повезан релевантношћу семантичког критеријума границе за све њиме обухваћене категорије.

Кључне речи: српски језик, граница, теорија семантичких локализација, општа семантика, граматичке категорије.

1. У научном опусу Милке Ивић постоји низ радова којима се утирао пут многим каснијим истраживањима у одређеним областима науке о српском језику, славистике и опште лингвистике. Такви су и радови Милке Ивић о исказивању просторних значења у српском језику. И аутор ових редова се, прочитавши (давне 1974. године) радове Милке Ивић о систему месних падежа (Ивић 1957, 1965), чврсто и трајно определио да у простору језика испитује семантику и синтаксу конструкција са просторним значењем и граматичку архитектуру израза којима се различита непросторна значења исказују према просторним критеријумима, чему је и овај чланак најновији прилог.

---

* Рад је настао у оквиру пројекта 148002 *Ојис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство науке Републике Србије.

2. Граница је простор којим се завршава једна појава, и од којег почиње друга, у којем се додирују два идентитета, две посебности. Због таквог појмовног садржаја *граница* је кључна реч у сваком језику и свакој култури која држи до свог идентитета, а без тога ниједна култура не би опстала. Неки кључни појмови су у семантичким структурама појединих језика више граматикализовани, као значења граматичких категорија, нпр. у словенским језицима — количина, време, лице, док су други мање граматикализовани, нпр. збирност, материја, реципрочност, или се изражавају првенствено лексички, нпр. називи за боје. Овде се неће улазити у методолошко питање најпоузданијег начина утврђивања статуса кључне речи, али се ослањање на тај широко познат теоријски појам овде узима као један уместан начин започињања разматрања о граматичким средствима исказивања значења границе у српском језику, са импликацијама које углавном важе и за друге словенске језике.

Ако се извођење појма границе из појма идентитета изоштри, долази се до егзистенцијалног семантичког предиката 'бити', будући да се идентитет, као самосвојност, своди на (само)препознавање у времену и простору, односно на (само)препознавање да нешто *јест* исто у свим својим појавним облицима, и да је друкчије од свега остало, које *није* то. Другим речима, граница, била она просторна, друштвена, културна или нека друга, показује докле нешто *јесте*, и одакле нешто *није* више исто.

Због таквог функционалног значаја појма границе семантички концепт границе се одликује великим потенцијалом, који се испољава у значењима лексеме *граница*, у могућностима спојивости те лексеме са другим речима и облицима и са лексемама са блиским значењима (нпр. *џачка*, *линија*, *међа*, *крај*, *ивица*, *руб*, *врх*, *дно*, *сјрана*, *оквир*, *мера* итд.), у њиховом асоцијативном капацитету, фреквентности, богатству лексичко-семантичких парадигматских односа, развијености творбених и фразеолошких гнезда, у пареомиолошком потенцијалу и у свим другим битним критеријумима који се узимају у обзир у поступку концептуалне анализе, а што се овде неће разматрати јер је предмет овог рада првенствено граматика границе, а не анализа концепта 'граница'.

Чињеница да је *граница* лексема са примарно просторним значењем релевантна је за 'границу' као семантички критеријум у граматици јер је познато да лексеме са просторним значењем као примарним имају, по правилу, и различита апстрактна, непосторна значења добијена метафоризацијом или метонимизацијом њиховог примарног просторног значења. То је једна од основних области интересовања

когнитивне лингвистике у различитим њеним верзијама и школама. Грамматичка значења су апстрактне природе, а за многа грамматичка значења је утврђено, и мање или више исцрпно доказано, да су организована као метафоре просторних односа који су им у основи. Тиме смо се сасвим приближили почетку одговора на питање да ли се значења неких грамматичких категорија могу видети и објаснити не само као семантичке структуре у чијој су основи извесни просторни критеријуми, него, још прецизније, као семантичке структуре организоване према критеријуму апстрактне границе, чији се садржај разликује од случаја до случаја.

Појмовно-терминолошку тешкоћу у вези са утврђивањем чињенице постоји ли у грамматичким системима семантички критеријум границе представља то што у постојећим грамматичким терминолошким системима таквог јединственог термина нема, из чега следи или закључак да дати критеријум не постоји или да он постоји под неким другим називима. Ако пођемо од претпоставке да не тражимо нешто што не постоји него нешто што постоји у различитим појавним облицима и под различитим називима, требало би навести примере који би ту претпоставку потврдили.

Једну групу таквих примера могу представљати изрази типа *од-маћи од зида, радији од седам саћи, зајлакаји од среће, бији бољи од других* и сл., којима је на формалном плану заједничка употреба предлога *од* у конструкцији с генитивом, а на значењском плану, да је у сва четири случаја реч о некаквој почетној тачки, било у простору, времену, узрочном односу или односу поређења, што се у семантичкој теорији подводи под опште категоријално значење аблативности, које има више ужих категоријалних значења (у наведеним примерима — спацијално, темпорално, каузално, компаративно) и велики број конкретних појавних облика. Поменута почетна тачка, која чини суштину садржаја аблативности, заправо је други назив за граничну тачку, од које почиње извесно просторно, временско итд. одмеравање, а до које постоји друкчији просторни, временски итд. статус онага што се приказује у аблативном односу.

Виђењу аблативности као почетне пунктуалне границе у најширем смислу саобразно је виђење адлативности као завршне пунктуалне границе у најширем смислу, што илуструју примери типа *донети до аућа, радији до три саћа, даји до знања*. Из тога следи да је природа и аблативности и адлативности одређена семантичким критеријумом границе као конкретно или апстрактно схваћене тачке којом се омеђава нека акција.

3. Такве или сличне интерпретације аблативности и адлативности нису нове у семантичкој теорији. Покушај њиховог сагледавања у појмовном систему којем припадају изложен је и у теорији семантичких локализација, за чије је почетно уобличавање пресудан био подстицај који је дошао од поменутих радова Милке Ивић о српско-хрватском падежном систему за означавање просторних односа, а који је после више ауторових појединачних истраживања у тој области током две деценије добио развијенији и релативно заокружен облик 1997, а у другом, проширеном издању у књизи Пипер 2001, и који је касније дограђиван.¹

Историја семантичких истраживања је једним делом историја покушаја „укрупњавања“ семантичких категорија, а једним делом је историја покушаја „уситњавања“ базичних семантичких компонента. Та два на први поглед дијаметрално различита приступа су у више тачака и подударна, пре свега номинално, али и онтолошки.

Овај рад представља наставак покушаја утврђивања система базичних семантичких критеријума са врло широким експланаторним могућностима. У раду Пипер 2001 обједињена су и употпуњена ранија ауторова истраживања у тој области, ослоњена на истраживања више других аутора у дугој временској линији која сеже од средњовековних граматичара до лингвиста модерног доба и која је развијана, коригована и дограђивана у оквирима више научних парадигми, школа и теорија, сукцесивно или симултано.

У основу теорије семантичких локализација, изложене у поминутој књизи, стављено је схватање да граматичке и семантичке категорије нису ни структурално ни функционално толико међусобно различите колико то сугеришу термини у којима се оне описују, односно да се може постулирати постојање принципа наткатегоријалне локализације, као општијег семантичког принципа са когнитивном основом (која је у *рефлексу когнитивне оријентације*, утврђеном у когнитивној психологији) којим је уређено функционисање већег броја семантичких категорија с различитим степеном граматикализованости. Облици и критеријуми изражавања просторне локализације, као језичке слике ванјезичког простора, могу се са доста основа сматрати прототипом остваривања принципа наткатегоријалне локализације, односно протокализацијом, у односу на апстрактније видове локализација са језичким изразом (нпр. временске, узрочне, циљне и др.), који имају ослонац како у самом принципу наткатегоријалне локализације тако и у протокализацији као његовом примар-

¹ В. више о томе и о сродним истраживањима других аутора у: Пипер 2007.

ном појавном језичком облику, и који, иако са друкчијим садржајем од просторне локализације, имају мање или више видљива обележја просторности, као осмишљавања непросторних садржаја по обрасцу језичког осмишљавања просторних локализација.

То се испољава и на плану категоријалних ситуација као инваријантних и минималних структура неопходних за остваривање одређених категоријалних језичких садржаја, јер као што је за категоријалну ситуацију просторне локализације неопходно да у њој постоји просторни локализатор, објекат локализације и оријентир, као конкретизатор односа између локализатора и објекта локализације, нпр. *Ауџо је у гаражи* (однос између локализатора означеног именицом *гаража* и објекта локализације именованог као *ауџо*, конкретизује се ужим простором оријентира на који у наведеном примеру упућује предлог *у*), то важи и за локализације чији садржај није просторне природе, нпр. *Расџусџи је у јануару*. Језичко осмишљавање једног непросторног односа по моделу просторног представља језичку металокализацију, као што лингвистичко објашњавање неке конструкције са непросторним значењем помоћу термина са примарно просторним значењем и критеријума са примарно просторном функцијом представља лингвистичку металокализацију. Обе врсте металокализације су врло честе било у језику (нпр. *сџићи на крај* — време, *завршићи на брзину* — начин, *хаљина на љруге* — особина, *џрмићи на џоклон* — циљ итд.), било у лингвистици (употреба термина који у свом саставу имају елементе као што су *унуџрашњи* и *сџољашњи*, *ексџерни* и *инџерни*, *ценџрални* и *џериферни*, *уџи* и *шири* итд.), где металокализације могу бити експлицитно изведене из неке од верзија локалистичке теорије падежа или неке сродне теорије, и тада се говори о локалистичким интерпретацијама језичких чињеница, или могу формулисана без ослањања на одговарајућу теорију, и тада је реч о криптолокалистичким тумачењима језичких појава, формулисаним спонтано и без теоријског осмишљавања.²

У поменутом раду образложена је такође идеја да се у основи врло широког круга семантичких појава налазе две врсте принципа. Једни објашњавају где нешто јесте или где нешто није — у конкретно-просторном смислу или у сферама различитог степена апстрактности (време, припадање, модус итд.), што је формулисано као принцип интралокализованости / екстралокализованости (којем су у основи сродни принципи централности / периферности, проксималности / дисталности и сл.), и према којем се појаве језички осми-

² Више о томе в. такође у: Пипер 2001, 45.

шљавају на категоријалном нивоу према томе да ли се виде као феномени унутар или изван нечега.

Друга група принципа категоријализује могућност промене стања, и то као одсуство усмерености (лока т и в н о с т) или усмереност: полазну, средишњу или завршну (а б л а т и в н о с т, п е р л а т и в н о с т, а д л а т и в н о с т). Из наведених принципа изводе се друга начела различитог опсега и различитих експланаторних могућности.

Оно што је заједничко првој и другој групи принципа, и на шта се овде скреће посебна пажња, јесте то да им је у основи критеријум границе, јер као што је интралокализованост / екстралокализованост одређена извесном границом као локализатором у односу на који се нешто схвата, доживљава или дефинише као „унутра“ или „напољу“, тако се и за аблативност / адлативност, у свим многобројним видовима њиховог испољавања, то своди на исходишну / коначну тачку неког процеса, на границу пре које или после које тај процес не постоји, за разлику од локативности и перлативности, за које је исти принцип ирелевантан.

Прелазећи с тог најопштијег плана на план конкретних језичких чињеница, размотрићемо примере језичких појава за које је граница базично семантичко начело.

4. Идући од конкретног ка апстрактном, може се, пре свега, констатовати да је у начину устројавања језичких појава које су у функцији исказивања п р о с т о р н и х значења граница врло видљив критеријум иако се не именује на један начин него на више начина у зависности од специфичности испољавања.

Чињеница да су у ванјезичкој реалности просторне границе највидљивије границе има за сасвим очекивану последицу да се и у интерпретацијама језичких израза са просторним значењем, били они предлошки, префиксални, придевски, прилошки или неки други, ослонац тражи у појмовима који значе или који имплицирају границу, нпр. унутрашња / спољашња локализација, централна / периферна локализација, удаљавање од неке тачке / приближавање некој тачки, омеђеност / неомеђеност извесног простора и сл. (в. такође Пипер 2001, са упућивањем на ширу литературу). И када циљ лингвистичког истраживања није теоријски него је углавном дескриптиван и нормативистички, и тада се као најпогоднији показује метајезик који је сазвучан теорији семантичких локализација, односно локалистичким теоријама падежа, тј. који се мање или више експлицитно ослања на критеријум границе или неке сродне критеријуме. Ево неколико примера.

„Генитив с предлогом ИЗМЕЂУ у оваквим примерима може бити замењен инструменталом с предлогом МЕЂУ и значењем неодређене посредне просторне локализације — интерлокализације уз напомену да код генитива поред идентификације места постоји и представа о одмеравању места према крајњим границама с обе стране, а инструменталом се остварује искључиво идентификација места без представе о оваквом одмеравању [...], уп. нпр. *МЕЂУ књигама* држао је и друге вредне предмете [$\leftrightarrow$ *С књигама* држао је и друге вредне предмете]“ (И. Антонић, Синтакса и семантика падежа, у: Синтакса 2005, 149) [издвојио П. П.].

„Модел а) $N + V_{Din} (+) Dir (+) InTranz + Y / HA / O N_{Ak} / N + V_{Din} (+) Dir (+) Tranz + N_{Ak} + Y / HA / O N_{Ak}$ — акузатив с предлогом *У, НА, О* уз непрелазне глаголе када је објекат локализације сам агенс / псеудоагенс, или уз прелазне глаголе са слободним акузативом у функцији директног објекта у својству објекта локализације. Овим предлозима врши се истовремено и непосредна локализација — циљ је у границама локализатора [...], нпр. *Путује У Париз; Ушла је У зграду [...]*“ (И. Антонић, Синтакса и семантика падежа, у: Синтакса 2005, 213) [издвојио П. П.].

Број таквих примера, из различитих извора, могао би се лако увећати, али за тим нема потребе, а овде ни просторних могућности. Умесније је окренути се примени критерија границе у интерпретацијама непросторних значења.

5. Критеријум границе се у многим радовима спонтано уочава као релевантан за објашњавање садржаја различитих граматичких категорија. Ево, илустрације ради, једног од новијих примера, који припада истраживању у области синтаксе сложене реченице с концесивном зависном клаузом, где се граница узима као критеријум за интерпретацију једног типа концесивних реченица, уп.:

„Предел

Хоть, пусть, пусть даже, даже если, если и, хотя бы (хоть бы)

Имеет место ситуация *Q*, сильно выходящая за пределы нормы и создающая отсутствие нормальных условий для существования ситуации *P*, тем не менее *P* имеет или будет иметь место: Он сказал, что не уйдет (*P*), даже если его начнут убивать (*Q*) (М. Булгаков).

Лексемы данного подкласса обычно используются при описании разного рода крайностей, чего-то предельно большого или предельно малого. Лексема *хоть* — одна из основных в этом подклассе — даже образует ряд фразем со значением крайней степени, предела

чег-о-либо: хоть на край света, хоть убей, хоть тресни, хоть падай, хоть режь и др.“ (Арефјева 2009, у штампи) [издвојо П. П.].

6. Колико је за идентификацију категоријалне припадности чланова неког скупа битан степен њихове близине свом прототипу, као најрепрезентативнијем и у том смислу централном члану у том скупу, толико су за идентификацију целине скупа битна и својства његове границе, којом се он некад оштро, а некад поступно издваја од свега осталог. Зато није неочекивано што критеријум границе обухвата широк круг јаче или слабије граматикализованих појава.

Тако се у сфери релевантности критеријума границе налазе и значења инхоативности и терминативности, а у ширем смислу и сва друга акциона значења почетка или завршетка, било да је реч о значењима фазних глагола типа *йочейти* / *завршийти*, односно глагола са фазном компонентом значења (нпр. *оиварайти* / *зайварайти*), значењима дискурсних маркера почетка или завршетка трајања говорне ситуације или неког њеног дела, односно почетка или завршетка хронотопа текста или неког његовог дела (Пипер 2001, 186–194). Широки преглед граматике, семантике, поетике и филозофије почетка и краја дат је у зборнику: Арутјунова (ур.) 2002. За питање које нас сада интересује (постојање и раширеност семантичког критеријума границе у граматичком систему), није од главног значаја којим се све средствима значења почетне или завршне границе изражавају, да ли посебним граматикализованим речима (фазни глаголи), префиксима (нпр. *за-* или *до-*, као у *зайевайти*, *дојрчайти* и сл.), посебним изразима као дискурсним маркерима, нпр. *Како сће?* (Пипер 2006), или на неки други начин, а обим излагања не дозвољава да се овде ближе размотре и ужи појавни облици почетне или завршне границе, такви као што је нпр. општи, апроксимативни, нпр. *йрићи*, или терминативни, нпр. *доћи* и сл.

7. Критеријум границе није једнако нужен у интерпретацијама различитих семантичких структура. Неке појаве је тешко објаснити без ослоњања на појам границе, као што је то, нпр. случај са ексцесивношћу. Припадајући широј семантичкој категорији градуелности, ексцесивност представља градуелну локализацију спољашњом границом локализатора („изнад“ или „испод“ локализатора) уз обавезност модалне компоненте у значењима ексцесива, нпр. *йревисок* ’висок више него што је потребно’, а *йоихрањен* ’ухрањен мање него што је потребно’, и односи се на граничне, тачније — на „прекограничне“ случајеве испољавања неке особине, својства, стања и сл. са становишта прекорачења могућности, потребе или обавезе (Синтакса 2005, 864–868).

8. Круг значења заснованих на критеријуму границе много је шири од ексцесивности. Он обухвата, поред осталог, и суперлативност као достизање највише границе у испољавању особине, општу квантификацију (= универзалну квантификацију) као достизање крајње границе у обухватању елемената неког скупа, обухвата и аспектуалност (у чијој је основи појам границе у остваривању неке радње), негацију (нпр. *незаконий̄*, тј. 'с оне стране закона', *немогућ̄*, *неуредан...*), негацији блиско значење одсуства нечега (нпр. *бесѿраван*, *безизгледан*, *безжични...*), укључујући облике за функционална ограничења са имплицитном негацијом (*слей̄*, *глув*, *нем...*), различита темпорална значења (нпр. *ѿре / ѿосле ѿредавања*), као и поменута просторна значења (нпр. *лојѿа је на ѿерену / лојѿа је изван ѿерена*). Критеријум границе релевантан је и за разноврсна перлативна и транслативна значења, нпр. *ѿрећӣ*, *ѿрелеѿеѿӣ*, *ѿрескочий̄*, *ѿробий̄*, *кроз ѿрозор*, *ѿреко реке* итд., а и за многа друга значења — фактички за сва она значења која су уређена према семантичком принципу конкретне или апстрактне интралокализације или екстралокализације.

9. Изоштравајући слику о реченом, можемо констатовати да је, донекле друкчије него у ексцесивним конструкцијама, семантички критеријум границе посебно релевантан за конструкције са суперлативним значењем, било да је реч о таквима које у свом изразу садрже морфолошки суперлатив придева или прилога (нпр. *Он је најбржи ѿливач*, *Пливао је најбрже* и сл.), било да је суперлативност исказана неким другим средством (нпр. *Она је више / мање од свих других учесѿвовала у ѿом ѿослу*), јер је у основи садржаја суперлативности највиша, па према томе и гранична тачка испољавања извесног својства неког његовог носиоца, било конкретног, било апстрактног. У интерпретацији значења суперлативности реч „граница“ може бити замењена неком другом, нпр. *крајња ѿачка*, *максимум*, *минимум* итд., али то не мења суштину тумачења суперлативности, које без ослонца на појам границе није могуће.

Максимални интензитет се може исказати лексикализовањем појма границе у изразу *до крајњих граница*, што добија и одговарајуће лингвистичко тумачење, нпр.: „Модел б) Adj + ДО (ODet)N_{Gen} — генитив с предлогом ДО и обавезним детерминатором, експлицираним у форми придева, или имплицираним, тачније укљученим у лексичко значење именице у генитиву, у функцији квантификативног детерминатора — интензификатора уз придеве којим се показује максимални интензитет исказане особине. Нпр. *обазрив ДО крајњих граница*“ (И. Антонић, Синтакса и семантика падежа, у: Синтакса 2005, 163).

10. Као један од видова универзалне квантификације (као потпуне, безизузетне обухваћености квантификованог скупа), суперлативност се често исказује компаративним конструкцијама са универзалним квантификаторима, нпр. *јачи од свих, слабији од свих, нико није јак / слаб као он* и сл. А универзална квантификација, без обзира на то да ли је уграђена у семантичку структуру појединих лексема (нпр. *сви, нико, први, последњи, сасвим, пошћуно, скроз, увек, цео, читав, врх, дно* итд.); или је део значења морфолошких структура, као што је суперлатив; или припада морфосинтакси, нпр. омонимпорална значења (нпр. *Земља се окреће око Сунца*), и многа гномска значења, (нпр. *Какав ошав, такав син*) и сл., увек садржи информацију о потпуној обухваћености објекта квантификације неким својством, „од краја до краја“, тј. од границе до границе, без остатка. Другим речима, без семантичког критеријума потпуне обухваћености у одређеним границама (ма којом речју 'граница' била изражена или замењена) интерпретације многобројних израза са значењем универзалне квантификације не изгледају могуће (Синтакса 2005, 875–876).

11. Критеријум границе присутан је и у аспектолошким теоријама почев од начина на који се често дефинише суштина глаголског вида „ограниченность / неограниченность пределом, наличие / отсутствие внутреннего предела, представление действия как протекающего процесса или как ограниченного пределом целостного факта [...]“ (Бондарко 1987, 41), а исти критеријум је и у основи лимитативности, која има „централное положение в сфере аспектуальности“ (Бондарко 1987, 45, 46–51). У контексту овог разматрања може се оставити по страни чињеница да постоје и друкчије концепције глаголског вида, као и то да наведена дефиниција није лишена извесне таутологије у делу „ограниченность / неограниченность пределом“. За наш предмет битна је чињеница да се у једној од познатијих аспектолошких теорија глаголски вид дефинише помоћу значења границе, које је обавезно својство глагола свршеног вида, и није обавезно својство глагола несвршеног вида.

У једној од новијих аспектолошких теорија (Каролак 2005; Каролак 2008) иако појам границе није изричито укључен у дефиницију вида, који се схвата као *континуалности ствања ствари у времену или као одсуство такве континуалности* („Pojęcie aspektu równoznaczne z pojęciem czasu wewnętrzznego ogranicza kategorię aspektu do dwóch członów pojęciowych. Jednym z nich jest pojęcie rozciągłości w czasie stanu rzeczy, drugim brak rozciągłości w czasie stanu rzeczy lub, ściślej, abstrakcja od rozciągłości w czasie / od trwania stanu rzeczy“ (Каролак 2008, 16)), из изложене дефиниције произилази да одсуство контину-

алности подразумева прекид или границу. На везу, макар и посредну, таквог схватања вида с појмом границе упућује и следећи коментар: „Pojęcie rozciągłości w czasie jest kompozycjonalnie prostsze od pojęcia ograniczoności w czasie, poprzez które definiowano aspekt dokonany. Oznacza ono bowiem, że nic nie ogranicza rozciągłości w czasie danego stanu rzeczy“ (Каролак 2008, 17) [издвојио П. П.]. Разликујући континуални и неконтинуални вид (што се само делимично подудара с несвршеним и свршеним видом у већини других аспектолошких теорија), С. Каролак их назива простим видовима, за разлику од сложених видова (= видских конфигурација), међу којима је семантички критеријум границе у више случајева релевантан, а највише када је реч о лимитативности, на шта упућује и икониичност самог термина, а и његова интерпретација („Istota konfiguracji limitatywnej jest nałożenie ograniczenia temporalnego na stan rzeczy ciągły (p) [...]“ (Каролак 2008, 153) [издвојио П. П.]).³

На нешто друкчији начин идеја о присутности значења границе у значењу свршеног вида уграђена је у схватање глаголског вида као унутрашњег времена, које је примењено у *Синтакси савременога српског језика* (Синтакса 2005, 782), а које је ослоњено на аналогију према којој се значење временске локализације односи према значењу вида, слично односу између значења просторне локализације и значења облика, сазвучно Гијомовој концепцији вида као унутрашњег времена (Гијом 1973, 47–48). Ту се, наиме, значење облика интерпретира као значење унутрашње локализације, тј. локализације једног дела према другом делу истог објекта (нпр. *висок* — ’горња крајња тачка је на великом растојању од доње крајње тачке [локализатора] истог објекта’, нпр. *Храсић је висок*), за разлику од просторне локализације између два објекта (нпр. *високо* ’објекат који је горе налази се на великом растојању од локализатора, који је доле’, нпр. *Пшенице су лећеле високо*). У тој и у сличним интерпретацијама израз „крајња тачка“ само је други назив за границу, односно за граничну тачку.

12. Слично томе, уз пуну свест, да „слично“ увек подразумева и изванредан степен различитости, спољашња, темпорална локализација једног догађаја у односу на други, нпр. *Разговарали су њосле предавања*, разликује се од унутрашње временско-видске локализације

³ На релевантност границе као семантичког критеријума у аспектологији упућује и следећи Каролаков коментар другачијих аспектолошких концепција: „Czas wewnętrzny jest bowiem w literaturze aspektualnej interpretowany rozmaicie. Rozumie się przezeń różne sposoby przebiegu “procesu”, włączając wszelkiego rodzaju ograniczenia w czasie (obecność granicy wewnętrznej lub zewnętrznej), wielokrotność, kursywność i in.“ (Каролак 2008, 16) [издвојио П. П.].

догађаја неком границом које је његова крајња тачка, нпр. *одбацѝѝи* према *добацѝѝи*, *ѝребацѝѝи* итд., за разлику од видско-облички аморфног и неодређеног *бацѝѝи* и сл., где такве локализације једном временском страном догађаја нема, и за разлику локализације само једном тачком (*бацѝѝи*), где такве локализације такође нема.

У широкој области значења (спољашње) временске локализације, без обзира на то да ли је реч о локализацији у односу на време говорне ситуације, или о различитим видовима таксиса, као локализацији у односу на време неке ситуације која није она у којој се говори (Јакобсон 1971), свако време је овако или онако одређено неком референтном временском тачком или „тачком“, односно периодом, што и јесте критеријум границе временског одмеравања „до“, „после“ или „унутар“, без обзира на богатство различитих ужих значења временских израза.

13. Граница као *differentia specifica*, која једне језичке појаве, ситне или крупне, одваја од других и друкчијих (нпр. у класификацији врста речи, у типологији реченице итд.), представља такође важан истраживачки проблем, али начелно друкчији од питања које је предмет овог рада, а то је граница као семантички критеријум неопходан за објашњавање природе појединих семантичких појава, јаче или слабије граматицизованих. У подели система на организмичке и механичке језик је свакако ближи првој групи јер су његови многобројни делови у врло тесним међусобним везама и не могу функционисати самостално. То се испољава и у изразитој континуалности односа између језичких јединица, класа и подсистема, додуше, не увек једнако израженој.⁴

Граница је по природи ствари видљивија у језичким облицима него у њиховом садржају, било да су у питању фонетске појаве на граници између двеју речи или двеју морфема, било да су у питању појаве карактеристичне за почетак или крај морфеме, слога или речи, тзв. иницијалне или финалне позиције, што се тиче и линеаризације реченице, односно њених делова, па и читавог текста, а има и врло видљив правописни и интерпункцијски израз. Уосталом, артикулисаност говора, као једно од његових најбитнијих својстава, своди се на сегменти-

⁴ О континуалности односа у семантичкој синтакси српског језика в. Синтакса 2005, 737, 1013, 1016; о континуалности као лексикографском принципу в. Пипер 2002; о континуалности у вези са категоријом градуелности в. Пипер 2002а. Теоријски нов приступ проучавању континуалности, са ослонцем на логику и математику, дат је у радовима Радовановић 2008, Радовановић 2008а (са доста релевантних библиографских података у оба рада).

раност говора према одређеним правилима, а сваки сегмент у говорном низу не само да мора имати своју почетну и завршну границу него има и карактеристична обележја могућих почетака или завршетака и подлеже одређеним комбинаторним правилима. Зато су у метајезику одговарајућих лингвистичких дисциплина термилошки изрази који се експлицитно односе на појам границе прилично уобичајени.

Онтологија границе између различитих, ако не и свих граматичких појава заснива се на чињеници да се у језику помоћу границе апстрактно локализује оно што јесте у некој граматичкој појави према ономе што није, тј. домен простирања и постојања одређене граматичке појаве у односу на домене где ње нема. Другим речима, за идентитет неке граматичке појаве је битно да се домен простирања њених својстава може локализовати, а граница функционише као (апстрактни) унутрашњи локализатор у том односу локализације унутар исте целине.

Када је реч о граматичким значењима, могло је мање експлицитности у оперисању границом као релевантним критеријумом. Уместо тога користе се други појмови категоријалне природе који понекад не упућују изричито на појам границе, али који се без тога појма не могу разумети ни објаснити. У мери у којој је то тачно, то би значило да се категоризовање стварности помоћу граматичких структура ослања на појам границе међу појавама на које се граматичке структуре односе, и да је више граматичких категорија, наизглед међусобно доста различитих (нпр. суперлатив и акционалност), повезано појмом границе на вишем и апстрактнијем нивоу организације граматичког система, као концептуалним средством које поред прототипског представника, и комплекса формалних, семантичких и функционалних својстава, на битан начин учествује у обезбеђивању идентитета одређене граматичке категорије.

Узимање у обзир критеријума границе у испитивању појединих граматичких категорија тражило би да се поред утврђивања комплекса формалних, семантичких и функционалних својстава карактеристичних само за ту граматичку појаву, и утврђивања њеног најрепрезентативнијег представника, и њених мање репрезентативних представника, утврде гранични случајеви и јасно дефинише њихова природа, а кад је реч о семантичкој страни те појаве, тј. о граматичком значењу одређене категорије, да се утврди шта се у категоријалној ситуацији на коју се дато значење односи узима као граница у односу на коју се локализује све остало, и каква је природа те границе.

Другим речима од границе као појма „уграђеног“ у садржај неких граматичких категорија, што је овде главни предмет досадашњег

излагања, треба разликовати границу између појединих граматичких категорија, нпр. између категорије аниматности и именичког рода, између категорије лица и времена и сл., што је овде само поменуто као начелно засебно питање.

14. Проучавање границе као семантичког критеријума, на чији је значај овде указано само у назнакама, обухватало би више међусобно повезаних проблемских комплекса, као што је исцрпно утврђивање граматичких категорија за које је граница релевантан семантички критеријум, утврђивање односа који међу њима постоје када се посматрају из тог угла, утврђивање видова испољавања границе као семантичког критеријума, односно њена типологија, нпр. граница као (почетна) тачка (= аблативност), граница као (завршна) тачка (= адлативност), граница као линија или простор који се пресеца (= транслативност), граница као обострана омеђеност (= интермедијалност), граница као тачка обликовања унутрашњег времена (= перфективност), граница као тачка одмеравања (тзв. време говора), граница као тачка максималне испољености својства (= суперлативност), спољашња граница у различитим отклонима од потребног или очекиваног (= ексцесивност), граница као потпуна омеђеност скупа истоврсних појава (= универзална квантификација) итд.

Сва та питања и друга њима сродна питања имаће вероватно више изгледа да буду успешно расветљена, ако се буду проучавала не само изоловано него као делови (хипер)категоријалног семантичког комплекса обједињеног семантичким критеријумом границе.

Литература

- Арефјева 2009: Н. А. Арефјева, Слова и конструкции с уступительным значением в современном русском языке // *Зборник Мајице српске за славистику*, 2009, 74 (у штампи).
- Арутјунова (ур.) 2002: *Семантика начала и конца*. — Под ред. Н. Д. Арутјуновой. — Москва: Индрик, 2002.
- Бондарко 1987: А. В. Бондарко, Аспектуальность // *Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*. — Отв. ред. А. В. Бондарко. — Ленинград: Наука, 1987, стр. 40–210.
- Гијом 1973: G. Guillaume, Immanence et transedance dans la catégorie du verbe // G. Guillaume, *Langage et science du langage*. — 3-e éd. — Paris; Niret, 1973, p. 46–59.
- Ивић 1957: М. Ivić, Jedno poglavlje iz gramatike našeg modernog jezika: sistem mensih padeža // *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 1957, II, str. 145–158.
- Ивић 1965: М. Ivić, The System of Serbo-Croatian Cases Denoting Spatial Relations // *Acta Linguistica Hafniensia*. — Copenhagen, 1965, Vol. IX, N 1, p. 50–55.

- Јакобсон 1971: R. Jakobson, Shifters, verbal categories, and the Russian verb // R. Jakobson (Ed.), *Selected Writings* (Vol. 2: Word and Language). — The Hague: Mouton, 1971, pp. 131–147.
- Каролак 2005: С. Каролак, *Семантика и структура на глаголскиој вид во македонскиој јазик*. — Скопје: Филолошки факултет, 2005.
- Каролак 2008: S. Karolak, *Semantyczna kategoria aspektu*. — Warszawa: SOW, 2008.
- Пипер 2001: P. Piper, *Jezik i prostor*. — 2. dopunjeno izd. — Zemun: Biblioteka XX vek; Beograd: Čigoja štampa, 2001.
- Пипер 2002: П. Пипер, О принципу градуелности у лексикографском опису // *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*: зборник радова са Међународног научног скупа о лексикографији и лексикологији одржаног 10–12. априла 2001. године у Београду и Новом Саду. — Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за српски језик САНУ, 2002, стр. 133–139.
- Пипер 2002а: П. Пипер, Степеновање у граматичи и речнику (у српском и у другим словенским језицима) // *Зборник Матице српске за славистику*, 2002, 61, стр. 59–78.
- Пипер 2006: П. Пипер, О вводних дијалогaх в славјанских јазыках // *Јужнословенски филолог*, 2006, LXII, стр. 15–32.
- Пипер 2007: П. Пипер, О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика // *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика* (= *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија*, књ. 1). — Београд: САНУ, 2006, стр. 7–47.
- Радовановић 2008: М. Радовановић, Фази логика у лингвистици: темељни појмовник и систематизација // *Семантичка проучавања српског језика*. — Београд: САНУ, 2008, стр. 11–45.
- Радовановић 2008а: М. Радовановић, Појам градуелности у лингвистици, логици и у науци уопште // *Зборник Матице српске за славистику*, 2008, 73, стр. 337–351.
- Синтакса 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Људ. Поповић, *Синтакса савременог српског језика: Простја реченица*. — У редакцији академика Милке Ивић. — Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 2005.

Р е з ю м е

Предраг Пипер

О ГРАММАТИКЕ ПРЕДЕЛА

В настоящей статье рассматриваются общие и частные вопросы выражения предела как семантического критерия, объединяющего ряд семантических категорий, отличающихся друг от друга формой и степенью грамматикализованности, таких как локализованность, темпоральность, аспектуальность, акциональность, количественность, градуальность и др.

Значение предела как части какого-нибудь явления, дифференцирующей его от окружающих его явлений, заложено в основу ряда грамматических категорий, лексико-грамматических разрядов и лексических подсистем, формирующих в целом гиперкатегориальный комплекс предельности, охватывающий значения объединенные общим признаком границы, проходящим между отличающимися друг от друга сущностями.

Грамматические средства выражения предела в докладе рассматриваются в рамках теории семантических локализаций (Пипер 1997¹, 2001²) и теории грамматических метафор, разрабатываемой в рамках когнитивной лингвистики.

Особое внимание в статье уделяется разновидностям семантического критерия предела, такими как внутренний и внешний предел, сильно выраженный и слабо выраженный предел, линейный и точечный предел и т. д.